

Nationale meningsfællesskaber

DANSKERNES RECEPTION AF RADIONYHEDER OM KRIG OG KRIGSBEGIVENHEDER UNDER 2. VERDENSKRIG

AF

PALLE ROSLYNG-JENSEN

I en publiceret erindringskitse fra 1944 skrev Statsradiofoniens reportagechef Aksel Dahlerup: »Radioen er et Familieanliggende. Den passer saa daarligt til at tolke det rasende store. Agitationen bliver til tom Frase, naar den øves fra det lille hyggelige Møbel i Hjemmet ... et Redskab, der taler til den enkelte, ikke til Mængden ... den taler til den danske Familie«. ¹ Dahlerup ville berolige sine læsere og lyttere under krigens og besættelsens vilkår. Danskerne skulle ikke frygte Hitlers taler i den danske radio og heller ikke de tyskinspirerede forståelsesudsendelser og de tyskkontrollerede nyheder i Pressens Radioavis. I det mindste i Danmark var radiomediet ikke et risikabelt medie i propagandisternes vold. Lytteren, den danske familie, dansk radio og nationen var og forblev i et fælles nationalt defineret rum. Påstanden om lytternes kritiske reception af »det rasende store« var dermed et forsvar for radioledelsens tilpasningslinje. Dahlerup stod med andre ord for en patriotisk tolkning af radioreceptionen, der byggede på et folkeligt sammenhold og en enig afstandtagen til besættelsesmagten. I det nationale sammenhold havde den danske radio sin retmæssige plads. Alternativerne til Statsradiofonien og Pressens Radioavis – primært udsendelserne på dansk fra BBC og på svensk og senere på dansk fra den svenske radio – kunne Dahlerup ikke omtale i 1944. Det gjorde Radioavisens chefredaktør, Niels Grunnet imidlertid i en artikel i 1946, og her var det ikke Radioavisens patriotiske virksomhed på trods af den

1 Aksel Dahlerup (1944), 159; Niels Grunnet (1946), 1432 f.

tyske kontrol, der blev fremhævet, men konkurrenterne fra Radiotjänst i Sverige og fra BBC, der ifølge Grunnet »i det meste af Besættelsestiden (gav) Lytterne i Danmark den eneste aandelige Næring gennem Æteren ved siden af den danske Radio ... BBC var en Tid lang ligefrem et Orakel for den danske Befolkning«. ² Radioavisens danske medarbejdere havde ifølge Grunnet den mere beskedne opgave længst muligt at holde den åbenbare tyske propaganda væk fra de danske lyttere. Dahlerups og Grunnets tolkninger af danskernes radioreception er tydeligvis indlejret i et nationalt syn, der både i 1944 og i 1946 er dominerende i den kollektive opinion og i fortolkningen af besættelseserfaringerne.

I denne artikel behandles danskernes reception af radioudsendelser under krigens og besættelsens vilkår, og hvilke holdninger udsendelserne blev modtaget med af lytterne. Besættelsestidens radioudsendelser på dansk har tidligere været behandlet i en række sammenhænge, men primært med henblik på udsendelsernes produktion og redaktion og på indholdssiden med en tolkning, der så radioledelsens virke som udtryk for den »passive modstand«. Modtagersiden har til gengæld kun været taget op i meget begrænset omfang. ³

Radioreceptionen vil blive undersøgt gennem udsagn i en række personlige dagbøger, som forfatteren allerede har benyttet til en overordnet undersøgelse af danskernes holdninger og meninger under 2. verdenskrig. ⁴ Den relativt begrænsede mængde af dagbøger og den store forskel mellem dem giver et repræsentativitetsproblem, men

2 Tolknningen af krigserfaringerne eller den kollektive erindring overordnet hos Claus Bryld og Anette Warring (1998).

3 Statsradiofonien og Pressens Radioavis under besættelsen er primært belyst i erindringer og jubilæumsskrifter. I den ældre litteratur søgte radioledelsen at placere sig i den nationale konsensustradition, dvs. at også Statsradiofonien og Radioavisen havde modvirket nazificering, bekæmpet tysk indflydelse og søgt at fremme den nationale samling: Niels Grunnet (1946), 1428-1440; Svend Carstensen (1945); Ernst Christiansen og Peder Nørgaard (1945); E. Christiansen (1950). Ældre fremstillinger med et nationalt udgangspunkt: L. Bindsløv Frederiksen (1960), kap. XIII og XIV; J. Boisen Schmidt (1965). Ib Poulsen (2006) kap. 11 har genreplacering og radiofoniske forudsætninger som væsentligste målsætninger; Dansk Mediehistorie, 2 (2001) primært placering af Statsradiofonien i det mediekulturelle samtidsbillede; Steen Sauerberg (1975), 319-370, reception af dansk radio gennem omtale af lytterundersøgelser fra 1920'erne til 1970'erne. Palle Roslyng-Jensen (2010) giver en kort fremstilling af mediestruktur og mediereception, der dækker hele besættelsens medieområde. Udsendelserne på dansk fra BBC har været behandlet af Jeremy Bentham (1966) og Michael Stenton (2000). Den første med en betoning af betydningen af britisk støtte til dansk modstand og national samling, og den anden med vægt på kampen om samarbejdspolitikken og hvordan den blev afspejlet i BBC-udsendelserne.

4 Palle Roslyng-Jensen (2007), bygger på ca. 70 personlige dagbøger af forskellig art fra hele landet; vedr. dagbøgernes repræsentativitet i forhold til holdninger i den danske befolkning og de enkelte dagbogsskrivers baggrund m.m., 13-20, 372-375.

generelt må dagbøgernes indhold tolkes på samme måde som f.eks. et antal kvalitative interviews, der hver især vurderes ud fra den interviewedes politiske, sociale og demografiske kendetegn og sammenhængen i hans eller hendes udsagn.⁵ Blandt radioens stofområder er det især nyhedsstoffet, der kommenteres i dagbøgerne, derfor vil undersøgelsen primært behandle receptionen af radionyheder.

Modtagelsen og afkodningen af mediebudskaber indgår i en social proces, der er bestemmende for hvilken mening, der tillægges de modtagne budskaber. Både på afsender- og modtagersiden foregår en *framing*, bestemt af de diskurser, der er relevante for henholdsvis afsenderne og modtagerne.⁶ Lytternes afkodning af budskaberne kan herudfra ske dominant, forhandlende eller oppositionelt.⁷ Det er udgangspunktet i denne undersøgelse, at for flertallet af radiolytterne (dagbogsskriverne) skete receptionen ud fra en national diskurs, der var afgørende for, hvilken mening modtagerne tolkede ud af radiobudskaberne. Radioen blev af modtagerne set som værende hævet over politiske og sociale skillelinjer i befolkningen.

Den nationale diskurs udgjorde periodens dominante kulturelle orden, men den undergik tydelige forandringer i løbet af perioden. Før besættelsen gik radioen i sin overordnede framing ud fra en bred demokratisk konsensus, hvor en folkelig kulturel organisering blev set som forudsætning for og led i udviklingen af en grundlæggende national enhed, jf. Statsradiofoniens omfattende organisering af studiekredse både i 1930'erne og under besættelsens første år.⁸ Den politiske og kulturelle balance i denne indsats blev nøje overvåget af Radiorådet og af bestyrelsen for Pressens Radioavis. Udviklingen i besættelsestidens formulerede nationale grundholdninger er analyseret af Thorkild Borup Jensen på grundlag af besættelsestidens lyrik. Den nationale diskurs var

5 Klaus Bruhn Jensen (2002), 240 ff. Også uden for Danmark er der kun få historiske undersøgelser af radioreception i denne periode. I Sverige Birgitta Höijer (1998), der bygger på telefoninterviews i 1993 med 1089 svenskere i alderen 20-99 år og påfølgende beretninger pr. brev fra 36 af respondenterne samt 18 personlige interviews. Et mindretal af dem har svar, der dækker 1940'erne.

6 »To frame is to *select some aspects of a perceived reality and make them more salient in a communicating text, in such a way as to promote a particular problem definition, causal interpretation, moral evaluation, and/or treatment recommendation* for the item described« (Robert M. Entman (1993), 52).

7 Inden for især kulturstudier findes en omfattende litteratur om mediereception på det generelle plan, med psykologiske og medieteoretiske udgangspunkter. Oversigt og diskussion i bl.a. Birgitta Höijer og Olle Findahl (1984), Kim Schrøder (2000). Begreberne dominant, forhandlende og oppositionel tolkning anvendes på grundlag af Stuart Hall (1980), 129-38.

8 Niels D. Lund (2003), 23-48.

fra besættelsens begyndelse præget af en national samhørigheds- og enhedsforestilling, der ofte var tilbageskuende. Gradvis fik den derefter karakter af en styrke- og beredskabsmanifestation. Dernæst fulgte en stadig mere ensartet patriotisk holdning, hvor den nationale enhed manifesterede sig gennem tilslutning til modstandsbevægelsen og i den sidste fase også med en kritisk tolkning af de traditionelle danske politiske og administrative institutioners virke under besættelsen. Helt overordnet skete der en udvikling fra en kulturel til en statslig samhørighed.⁹ Denne udvikling kan kun delvis bekræftes gennem undersøgelsen af radioreceptionen under besættelsen.

Lytterundersøgelser før og efter besættelsen viser, at Radioavisen før april 1940 og igen efter maj 1945 blev modtaget dominant af lytterne, dvs. mødt med en høj grad af tillid og med en generel accept af institutionens egen målsætning om objektivitet og neutralitet. Telegramformen, den ringe grad af konfliktstof i udsendelserne og den udprægede tendens til at tilstræbe opfyldelse af kravene om neutralitet, både partipolitisk og med henblik på internationale begivenheder, sikrede den dominante modtagelse af Radioavisens budskaber.¹⁰ Efter den tyske militære besættelse den 9. april 1940 blev der hos lytterne etableret en mere personligt forhandlende afkodning af radioudsendelser og radionyheder, der over tid kan ses som en læreproces. Nyheder bragt i forskellige medier blev ofte mødt med skepsis og sammenlignet med hinanden, og der var derfor i receptionen et delvist brud med Radioavisens selvforståelse og med receptionen før besættelsen. I krigens senere fase blev der etableret en oppositionel tolkning af stof i dansk radio, der nu blev opfattet som tysk kontrolleret, mens især BBC's udsendelser på dansk efterhånden blev modtaget dominant som led i den nye, stadig mere hegemoniske nationalt-patriotiske diskurs.¹¹

Radioen under 2. verdenskrig

Radioen var det væsentligste nyheds- og propagandamedie i Europa under 2. verdenskrig i både de krigsførende, de besatte og de neutrale lande. Radioen var organiseret nationalt og statsligt i de fleste europæiske stater og indgik dermed uden besvær i krigstidens organisering og

9 Udviklingen i den nationale diskurs under besættelsen: Palle Roslyng-Jensen (2007), 20; Thorkild Borup Jensen (1992), 11-14, 388-391.

10 Steen Sauerberg (1975), 335-339 og Ernst Christiansen (1950), 406 f, jf. undersøgelse i Københavns Radioklub 1939, Arbejdernes Radioforbund 1948; Berlingske Tidendes Gallupundersøgelser 1943, 1949, radioundersøgelsen 1950.

11 Claus Bryld og Anette Warring (1998), 53 ff.

kontrol af de nationale ressourcer. Desuden var radiomodtagelse i Vesteuropa og Centraleuropa tilstrækkeligt udbredt til, at radioen nåede ud til befolkningens flertal. Krigsførende lande kunne gennem deres radioudsendelser også nå modpartens befolkning, og mediet var ikke mere ressourcekrævende, end at stormagterne kunne sende på flere forskellige sprog. På forskellige tidspunkter og i forskelligt omfang blev der under krigen sendt på dansk fra Storbritannien, Frankrig, Tyskland, Sovjetunionen, USA, Island og Sverige.

I de besatte lande kunne den tyske besættelsesmagt ganske vist beslaglægge radiomodtagerne, men enkelte gemte modtagere kunne samle et stort antal mennesker, eller nyhederne kunne formidles videre personligt eller gennem illegale blade. Alternativt kunne der indsættes støjsendere mod fjendens radioudsendelser, selv om de kun var effektive i en kort radius.¹² Forbud og straf mod aflytning af fjendens udsendelser var en anden løsning, der blev brugt i Tyskland, men ikke i Storbritannien. Endelig kunne man gennem programlægningen søge at lokke lytterne væk fra uønskede udsendelser. Det skete typisk ved at sende attraktive underholdningsudsendelser på de farligste tidspunkter, dvs. når fjendens radio sendte til ens område på lytternes eget sprog.¹³

Danmark var på radioområdet et særtilfælde i det tyskbesatte Europa. Radiomodtagerne blev ikke beslaglagt, og der var ikke forbud mod at lytte til udenlandske radiokanaler. Selvom Statsradiofonien og Radioavisen blev undergivet stadig kraftigere tysk kontrol, bevarede de indtil det sidste besættelsesår en relativt stor del af sine lyttere. Til gengæld blev der anvendt støjsendere mod aflytning af udenlandske stationer (dvs. primært BBC) i betydeligt omfang og især i København. I 1940 betalte 80 % af samtlige danske husstande radiolicens. Det svarer til, at der var 850.000 radiomodtagere i en befolkning på 3,8 millioner. At radioen betød meget for mange mennesker, kan ses ved, at ikke mindre end 300.000 danskere var organiseret i en lytterforening, hvoraf de socialdemokratiske arbejderlytterforeninger og Kristelig Lytterforening var de største; begge var repræsenteret i Radiorådet. Antallet af radiomodtagere var stigende under besættelsen, selv om det i perioder kunne være vanskeligt at skaffe en radio, der kunne tage kortbølge, som BBC's danske udsendelse blev sendt over. I 1943-44 var der registreret ca. 900.000 modtagere.¹⁴

12 Om støjsending og beslaglæggelse af radiomodtagere i det besatte Norge, Hans Fr. Dahl (1978), 308 ff. I Tyskland og Italien, Björn Hoffmann (2000).

13 M.A. Doherty (2000), 6 ff, 87 ff.

14 J. Boisen Schmidt, 19; Statistisk Aarbog, 1941, 1945.

Som et monopolmedie var dansk radio undergivet kontrol af Radiorådet og dets programudvalg og for Radioavisens vedkommende af en bestyrelse og et telegramudvalg. Derfor var det ikke svært at tilpasse radioen til de krav, der fulgte med udbruddet af krigen i september 1939. Den 16. september blev der udstedt bestemmelser om, at krigsbegivenheder på dansk område, militære forberedelser, skibsbevægelser osv. ikke måtte omtales, og radioen blev – i lighed med dagspressen – pålagt ikke at bringe udtalelser eller forslag, der var uforenelige med dansk neutralitet, men derimod at vise »stor Tilbageholdenhed i omtalen af fremmede Statsoverhoveder«. ¹⁵ Radioavisens praksis var, at når der blev anvendt et engelsk eller fransk telegram (dvs. fra Reuter eller Havas) til omtale af en krigsbegivenhed, så blev der uvægerligt også bragt et tysk telegram (fra Deutsches Nachrichtenbüro, DNB). Udenrigsministeriets Pressebureau fulgte nøje med i både nyhedsstoffet og det kommenterende stof og leverede jævnlige instrukser og påtaler. Statsradiofoniens programudvalg beordrede desuden ved krigens udbrud, at udsendelserne nu skulle anlægge en mere alvorlig tone. Dansemusik og hørespil i den lystige genre blev fjernet fra programfladen, og udsendelserne sluttede kl. 23 bortset fra lørdage. Senere blev underholdningsudsendelser bevidst opprioriteret for at fastholde lytterne over for konkurrencen fra de alternative stationer. ¹⁶

Besættelsesmagten mødte straks om morgenen den 9. april 1940 op i radioens lokaler ved Stærekassen på Kongens Nytorv i København, og der blev tilknyttet tyske kontrollanter. De skulle dels have forelagt programplanerne, efter ønske også foredragsmanuskripter, og dels foretog de efterkritik. Radioavisen slap i første omgang lettere end Statsradiofoniens almindelige udsendelser og fik blot besked om at følge de henstillinger og aftaler, der gjaldt for dagspressen, hvor Udenrigsministeriets Pressebureau var indpisker over for medierne for at undgå tyske indgreb. Det indebar, at de allierede staters nyhedsbureauer normalt faldt bort som kilder i nyhedsudsendelserne, og tysk godkendte Ritzau-telegrammer trådte i stedet. Krigsnyheder byggede normalt på DNB og de tyske værnemagtsberetninger. Efter blot få måneder strammede besættelsesmagten også grebet om Radioavisen. Fra årsskiftet 1940/41 var der generelt forhåndscensur af Radioavisen og dermed krav om, at alt nyhedsstof var nedskrevet. Det var et klart tegn på den betydning,

¹⁵ *Besættelsetidens Fakta*, 1 (1945), 3-5, fortroligt cirkulære til pressen.

¹⁶ Radiorådet 1940-45. Programoversigterne og mødereferat 7.4.1943; J. Boisen Schmidt, 18.

som tyskerne tillagde radioen sammenlignet med den skrevne presse.¹⁷ Gradvis blev der også krævet såkaldte »forståelsesudsendelser« i Statsradiofoniens almindelige programflade, dvs. udsendelser, som de tyske radioansvarlige mente var positive over for det nye Tyskland og for den tyske krigsførelse. Arten og omfanget af den slags udsendelser blev genstand for en evig kamp mellem de danske ansvarlige og den tyske radioattaché. Indtil slutningen af 1942 lykkedes det stort set at holde organiserede danske nazister ude af radioen, men fra september 1943 fyldte de godt op i programfladen, og forhåndscensur blev dominerende. Fra september 1944 må Statsradiofonien og især Pressens Radioavis ses som rene propagandasendere, der også havde svært ved at rekruttere foredragsholdere og andre medvirkende, der ikke i forvejen var kendt som tyskvenlige.¹⁸

Nyhedsfascination før og mistillid efter 9. april 1940.

Den 1. september 1939 angreb tyske soldater Polen efter ugers politisk krise. Selvom aviserne udsendte ekstraudgaver, er der klare udsagn om, at radioen var hovedmediet til at tilfredsstille behovet for nyheder, og at der blev reageret følelsesmæssigt og personligt på de aflyttede udsendelser. Knud Gedde, der var forretningsfører for Konservativ Ungdom og derfor mere nationalt og politisk engageret end de fleste, skulle den 1. september 1939 fra sin bopæl i Fredensborg til et møde i Aalborg. På Storebæltfærgen blev Radioavisens ekstraudsendelse udsendt over højtaleren om formiddagen: »I spændt Stilhed lyttede vi alle til Meddelelserne om de første polsk-tyske Kampe ... da lige før vi maatte styrte til Kupeerne, det tyske Dekret om Forbud mod aflytning af udenlandske Radiostationer kom, og vi hørte at dette kunne straffes med Døden, gik der en underlig haanlig Lyd gennem Salonen. Den Meddelelse kostede tyskerne den sidste rest af Sympati hos de fleste«. ¹⁹ På arbejderhøjskolen i Roskilde var radioen tændt i samlingsstuen hele dagen den 2. september 1939, og der blev skiftet konstant mellem København/Kalundborg, Berlin og London. »Stemningen var dyster«, skrev forstanderen i sin dagbog. Andre nøjedes med dansk radio, men holdt den åben, når det var muligt. Automekaniker Kaj Nielsen hørte ekstraudsendelsen kl.

¹⁷ L. Bindsløv Frederiksen (1960), 476 ff.

¹⁸ J. Boisen Schmidt (1965), 22 ff.; Ib Poulsen (2006), 329-350; E. Christiansen (1950) 280 ff.

¹⁹ Knud Gedde 2.9.1939; Hjalmar Gammelgaard 2.9.1939: Også i Roskilde lagde eleverne mærke til den tyske meddelelse om forbud mod aflytning af fjendens radioudsendelser og rygtespredning og straffen herfor.

8 og de almindelige udsendelser kl. 19 og 22, og næste morgen fik han i en ekstraudsendelse et uddrag af Hitlers tale i den tyske Rigsdag, inden han skulle på arbejde.²⁰

I de første dage efter det tyske angreb på Polen var spændingen i befolkningen også forbundet med, hvilke konsekvenser England og Frankrig ville drage af det tyske angreb, og et afgørende moment for mange var frygten for, at Danmark skulle blive involveret. Ifølge redaktør for Radioavisen Svend Carstensen var holdningen hos lytterne, at »den danske Radiotjeneste i denne nyhedsfyldte Periode var hurtigst, paalideligst og mest neutral«, og han sammenlignede selvfølgelig med partipressen. Radioavisen havde kun kommenterende stof i meget begrænset omfang, fordi bestyrelsen ikke ønskede, at radioen skulle konkurrere med partipressen. Det gav et nationalt og bevidst ikke-politiseret indhold i Radioavisen, om end der var udenrigspolitiske oversigter og foredrag i Statsradiofoniens almindelige programflade. Nicolai Blædels månedlige udenrigspolitiske radiokommentar havde høj status blandt de lyttere, der fulgte bedst med i de udenrigspolitiske begivenheder. Denne tilstræbte ikke-politiske, nationale og for udenrigspolitikken neutrale tilgang blev utvivlsomt af mange lyttere set som udtryk for høj pålidelighed.²¹

Efter et par uger med krig i Polen vendte normaliteten tilbage, og de mange ekstraudsendelser i radioen faldt gradvis bort. En tilvænnning til situationen var ét moment, et andet var, at alting tydede på en hurtig tysk sejr i Polen. Knud Gedde noterede den 17. september, at »Meddelelserne fra Kampfronterne modtages ikke mere med de første Dages intense Spænding«. Sovjetunionens angreb på Polen fra øst afgjorde krigsbegivenhederne, og umiddelbart tydede nyhederne heller ikke på, at Danmark blev involveret i krigen. Under indtryk af krisen i Finland var der fra den 30. oktober 1939 indført en fast middagsradioavis, og den blev fortsat efter krisen.²²

De første dage efter den tyske militære besættelse den 9. april 1940 havde danskerne et åbenbart behov for at få besked om både de militære begivenheder og om, hvordan forholdet var mellem den danske regering og tyskerne. De formelle erklæringer, der blev oplæst i radioen og bragt i dagbladene, gav ikke svar på, hvordan det fremtidige forhold

20 Berlingske Tidende 3.9.1939; Hjalmar Gammelgaard 2.9.1939; Kaj Nielsen 1.9.1939.

21 Palle Roslyng-Jensen (2007), 24; Svend Carstensen (1945), 12 f.; Rasmus Kreth (1998), 102 (om Blædels udenrigspolitiske foredrag i radioen). Neutraliteten gjaldt ikke for den finske vinterkrig, hvor UM's pressebureau accepterede en klar pro-finsk og anti-sovjetisk tendens i nyheder og kommentarstof (Palle Roslyng-Jensen (u. år)).

22 Knud Gedde 17.9.1939; E. Christiansen (1950), 400.

reelt ville blive, og mange savnede besked om, hvordan det gik med kampene i Norge. Der blev drejet rundt fra station til station på radioen som under tidligere kriseperioder, uden at lytteren fik bedre besked.²³ Tyskerne havde krævet ordret oplæsning af de tyske værnemagtsberetninger om kampene i Norge, og medievanter dagbogsskrivere opfattede det som sikkerhed for, at der ikke blev givet uvildig besked. Dermed opstod en øget mistillid til Radioavisen. En veluddannet midaldrende dame i København, Edle Beyer, skrev den 13. april i sin dagbog: »En meget grim Ting er det ogsaa, at Presse og Radio nu er ensrettet, vi hører og læser kun om Tyskernes Sejre og om de Udtalelser fra andre Lande, der er i Tyskernes Favør. Da jeg lukkede Radioen i aftes sagde jeg til Ida, ja, var jeg ikke engelsk indstillet før, saa ville jeg blive det ved at høre en saadan Udtalelse, men lade være at høre efter kan jeg ikke.« I et dagbogsnotat fra den 27. april 1940 hed det som udtryk for den nye skepsis over for dansk radio: »Hørte ogsaa Radio fra London – unægtelig anden Besked end den dansk-tyske [dvs. Radioavisen]«. ²⁴ En ældre enkefrue i Hellerup noterede den 18. april 1940: »Efter Avis og Radio gaar det stadig glimrende for tyskerne i Norge! Men Leif [hendes søn] siger, jeg maa ikke tro ét Ord af alt det jeg hører.« Den umiddelbare virkning af den massive mistillid til danske medier var en øjeblikkelig og omfattende personlig rygtedannelse.²⁵

Flere udsagn og kilder fra april og maj 1940 bekræfter, at især Radioavisen havde markant lavere lyttortal end sædvanlig, og at mistilliden også ramte Statsradiofoniens udsendelser og i øvrigt også dagbladene. En iagttagelse hævdede den 23. maj 1940, at Statsradiofoniens og Radioavisens lyttortal var faldet til det halve, en anden, at det var faldet til hele 18 % af det normale lytterantal, men nøjagtige tal på antallet af lyttere i denne situation er det ikke muligt at få.²⁶

Lytterne søger efter opmuntring og national bekræftelse

Den manglende tillid til de tyske meddelelser om krigen i Norge betød, at der fra de første besættelsesdage blev søgt alternative nyhedskanaler:

²³ Knud Gedde 15.4.1940; J. Boisen Schmidt (1965), 22 ff.

²⁴ Roar Skovmand 11.4.1940; Edle Beyer 13.4.1940; Marie Prytz 27.4.1940; Anna Hofmann 13.4.1940: »Tyskernes Radio altså vor [radio] siger ikke spor [om et søslag ved den norske kyst]«; Christian Holmboe, ult. April 1940: »Den danske Radio er i tyske Hænder. Vi hører stadig kun tyske Beretninger og Radioen er i høj Grad tyskpræget.«

²⁵ Marie Prytz, 18.4.1940, Leif er hendes søn; Palle Roslyng-Jensen (2007), 48 ff.

²⁶ Kay Nissen Vejle 23.5.1940, J. Christmas Møllers arkiv, pk. 45; Frantz Wendt 15.5.1942 (refererer Jens Rosenkjær, afdelingschef i Statsradiofonien, for, at kun 18 % hørte Pressens Radioavis i de første måneder efter 9.4. 1940); Knud Gedde, 15.4.1940.

Dels gennem personligt formidlede rygter og dels gennem udenlandsk radio. Den unge højskolelærer Roar Skovmand på Askov Højskole skrev den 11. april 1940: »For at standse de mange vilde Rygter – den danske Radio er jo helt inspireret af DNB har vi ... organiseret en gennemført Aflytning af svensk, engelsk og dansk Radio, hvorefter Arnfred [højskoleforstanderen] giver Eleverne en Sammenfatning, der i Karakter skulle være beslægtet med, hvad den danske Radio var indtil i forgaars«, dvs. pålidelig og neutral ifølge radioen selv og lytterne.²⁷

Aflytningen af udenlandske radionyheder afhang af modtagerens kvalitet, af sprogkundskaber og af grundholdninger. Den oplagte løsning på informationsmanglen var at dreje over på de svenske radionyheder, og det skete også i et vist omfang. Alene visheden om, at Sverige ikke var besat, sikrede troværdighed, men svensk radio var under kontrol af svenske censurmyndigheder, og det blev bemærket af danske lyttere, at svenske nyhedsudsendelser aldrig bragte nyheder fra de allierede uden et tysk telegram om det samme emne. Et neutralitetshensyn som danske radiolyttere var fortrolige med fra dansk radio indtil den 9. april. Ikke alle lyttere var tilfredse med den tilbageholdende neutralitet i svensk radio, men ønskede snarere følelsesmæssig opmuntring og tryghed i en national ramme.²⁸

Alternativet til Pressens Radioavis og de svenske nyheder var først og fremmest nyheder på dansk fra BBC. Den første udsendelse kom allerede på besættelsesdagen den 9. april, og var oplæst af Politikens London-korrespondent. Dagbøgerne peger entydigt på, at en stor lytterkreds hurtigt fandt frem til BBC-nyhederne. Nyhederne på dansk blev først sendt daglig kl. 22.40 og havde en varighed på fem til ti minutter. Fra juli 1940 blev udsendelsen udvidet til et kvarter, et klart tegn på, at propagandakrigen nu, efter Frankrigs fald, blev tillagt større betydning. En kort overgang blev den sendt kl. 1 om natten, hvad der afspejlede Danmarks lave prioritering i den engelske propagandakrig. Fra efteråret 1940 blev sendetidspunktet ændret til kl. 18.15 inden Pressens Radioavis, hvad der gav maksimal dækning og effekt, og senere fulgte flere daglige udsendelser.

Mens kampene i Norge endnu stod på, var der en del danske lyttere, der foretrak BBC-udsendelserne på norsk. De norske udsendelser var mere omfattende end de danske, og da hovedinteressen også

²⁷ Roar Skovmand 11.4.1940.

²⁸ Marie Prytz 21.4.1940: »Var enige om, at den svenske Radio ikke er stort bedre nu end den danske, – den har vist faaet en »Henstilling« fra Tyskland«; Frede Kofod, dagligt fra juni 1943, og J. Waagepetersen 29.5.1942. Begge fra Rønne.

i Danmark var nyheder om krigen i Norge, var valget naturligt. Aflytningen af de norske udsendelser faldt væk i løbet af juni 1940 med den endelige norske kapitulation. Også fransk radio sendte to gange om ugen nyheder på dansk med Politikens Paris-korrespondent Andreas Vinding ved mikrofonen indtil Frankrigs fald i juni 1940. Dagbøgerne viser klart, at det var BBC på dansk, der var den mest aflyttede. Endelig var der selvfølgelig de sprogkyndige, der havde frit valg mellem radio-stationer i de lande, hvis sprog de beherskede. Kun BBC Home Service er nævnt i dagbøgerne.²⁹

Der var få danske nyheder i BBC's danske udsendelser i besættelsens første år, og de havde været længe undervejs, inden de kom i æteren. Udsendelserne bestod i høj grad af generelle krigsnyheder og kommentarer til den store krig og til udviklingen i Danmark. Niels Grunnet fra Radioavisen anførte i 1946, at en del af de danske nyheder kom fra Kalundborg Radio (dvs. Radioavisen), idet »de danske Speakers Betoninger og diskrete Hosten under Oplæsningen gav BBC det Varsko, som fik dem til at vende og dreje Nyheden, naar den kom i den engelske Monitor«. Denne placering af Radioavisen på modstandsfronten kan ikke nogetsteds bekræftes i mødereferater og retningslinjer fra det særlige britiske organ for psykologisk krigsførelse, Political Warfare Executive, PWE, der fastlagde indhold og tilgang i BBC's danske udsendelser, og ej heller hos de dagbogsskrivere, der lyttede til begge kanaler.³⁰

For danskere med en klar antitysk holdning var motivet til at høre danske udsendelser fra London derfor ikke primært at søge nyheder og oplysning, men at bekræfte egen national grundholdning og at hente opmuntring og forsikring om, at England ikke var besejret, at det ikke altid gik Tyskland godt på alle fronter, og at Danmark ikke var glemt af den stormagt, som flertallet følte sig forbundet med. En københavnsk embedsmand, Valdemar Anthon, noterede den 20. juni 1940 fra sit sommerdomicil på Fanø på et tidspunkt, hvor Frankrigs fald var forestående: »For at uskadeliggøre Indtrykket af Avisernes ensidigt tyskprægede Beretninger gik jeg næsten hver aften over til »Kunstaboden« [Sønderho], hvis Ejer, frk. Lund, har en Radio, hvorpaa man kan tage Kortbølgeudsendelser fra London. Den danske Speakers Ord bragte mig megen Tvivl og Opmuntring med den Optimisme, hvormed den gode Sags endelige Sejr blev forjættet, og ved sine Korrektioner af

29 Palle Roslyng-Jensen (2007), 46; Jeremy Bennett (1966), 3 ff.

30 Niels Grunnet (1946), 1434; David Garnett (2002), 176-177; Danish Directives, Dansk Presse tjenes arkiv.

alt det tyske Praleri.« Tilsvarende skrev Johanne Rambusch, en ældre dame i Vejle den 18. april: »I Aftes havde jeg en dejlig Oplevelse. Skolebetjenten tog London. Radioudsendelsen 10.40 [aften], den var paa dansk og var ren Balsam for Sjælen, efter at man kl. 10 havde hørt den danske Radio.« En række dagbogsskrivere med gode engelskkundskaber og et klart engagement på engelsk side hørte senere med nærmest andagt uddrag af Churchills taler. I udsendelserne på dansk fik Christmas Møllers kommentarer gradvis en høj status i besættelsens sidste år.³¹

Danskere med en grundlægende neutralitet til stormagtskrigens parter hørte også BBC på dansk, men med en mere skeptisk eller forhandlende grundholdning til de nyheder, der blev bragt. Christian Holmboe, fabrikant fra Horsens, noterede den 25. juli 1940: »Den engelske Radio skal i gaar have meddelt, at Tyskerne havde taget Halvdelen af det danske Kvæg. Det er jo en sort Usandhed«, og han konkluderede den 15. august 1940: »Vi tror ikke paa nogen af Parterne [dansk og engelsk radio]. Sandheden kommer jo frem en skønne Dag«. Samme grundholdning fandtes hos Aksel Jensen, der var lærer i Aarhus: »Hører man efter BBC's Udsendelser – og det gør vist næsten alle Danske – faar man altid Tal, der er i Englændernes Favør. Mon ikke de lyver lige godt?« og tilsvarende i en dagbog, der under *Battle of Britain* konstaterede de markant forskellige tyske og engelske tal for nedskydninger af fjendtlige maskiner og tab af egne maskiner: »De sædvanlige modstridende Efterretninger« konkluderede dagbogsskriveren. Selv den meget engelsk-venlige dagbogsskriver Johanne Rambusch, for hvem de engelske nyheder skabte en følelsesmæssig forbindelse til England og til nær familie i England, bevarede på nogle felter en kritisk holdning til engelske nyheder. I et notat den 9. juli 1940, et tidspunkt, hvor mange forventede, at England ville blive invaderet eller give op, skrev hun: »Jeg hører hver Aften Radio fra England, først Norsk kl. 7½ [19.30], og saa Engelsk [Home Service] kl. 10, der er ogsaa en Dansk [fra BBC] kl. 10.45 ... meget fortæller han [speakeren] jo ikke, man kan forstaa, at det især gælder for Englændernes ledende Mænd at holde Modet oppe i Befolkningen.«³²

31 Valdemar Anthon 20.6.1940; Johanne Rambusch 18.4.1940; Holst Andersen 9.2.1941: »Kl. 10 hørte [jeg] Churchills Tale, der gjorde et stort Indtryk paa os«; vedr. reception af Christmas Møllers taler: Erling Foss (1946), 97: august 1942.

32 Johanne Rambusch 9.7.1940; Christian Holmboe 25.7, 15.8.1940; Aksel Jensen juli 1940, nedskrevet 10.1.1941; Christian Reinhard 8.11.1940; Anna Hofmann 16.5.1940. De såkaldte Listener Reports med undersøgelser af den britiske befolknings reaktioner på BBC, Home Service, angav i juli 1940, at der var utilfredshed med indholdet i udsendelserne: »56 per cent stated that they were tired of the BBC because it kept repeating the same news and distrustful of it because it seemed no longer an independent voice« (Robert Mackay (2002), 143).

En anderledes og mere funktionel holdning til radiolytningen havde Kaj Nielsen, der var automekaniker i København. Efter en af de tidligste luftalarmer i København åbnede han for BBC på dansk ud fra en forventning om, at her måtte komme en meddelelse om de engelske overflyvninger og en angivelse af, hvor der eventuelt var blevet bombet. Skuffelsen bag Kaj Nielsen dagbogsnotat er tydelig: »Hørt engelsk Presse. Ikke et ord om Luftalarm i København!« Kaj Nielsen havde generelt en bevidst holdning til sit valg af station. Den 10. juni 1940, hvor Norge kapitulerede, hørte han norske nyheder fra London og den 14. juni, hvor tyskerne indtog Paris, lukkede han op for de danske nyheder fra London for at høre, om englænderne ville give op, selvom de danske nyheder fra London på det tidspunkt blev sendt kl. 1 om natten.³³

I sommeren og i efteråret 1940 så krigen ud til ifølge alle danske og svenske medier at blive afgjort endeligt med en tysk sejr. På den baggrund var motiverne til at lytte til radio fra England hos de mange med en grundlæggende engelsk orientering primært at søge efter opmuntring og en bekræftelse på, at England ville holde ud. For andre var det et udtryk for en forhandlende eller neutralistisk indstilling til krigen, hvor der søgtes forklaringer på konkrete begivenheder, der kunne afkræfte frygt eller uro. Det sidste motiv kunne lede til en generel skuffelse over, at BBC's danske udsendelser ikke leverede nyheder i den tradition, som man var vant til fra Pressens Radioavis før besættelsen. Fælles for alle kommentarer uanset holdningen til BBC og til Storbritannien er, at reaktionerne på BBC tolkes nationalt, aldrig ud fra parti, social klasse eller erhverv.

Lytterne søger argumenter og komparation

Undersøgelsen af udviklingen i danskernes meningsdannelse under besættelsen viser, at flertallet af danskerne på et tidligt tidspunkt udviklede en nationalt begrundet afvisning af tyskerne og besættelsesmagten, selvom der hos en del var en grundlæggende neutralistisk holdning til stormagtskrigen. Derimod var der meget længe opbakning til en dansk regering, men ikke nødvendigvis støtte til f.eks. Scavenius eller til regeringens konkrete indrømmelser. I løbet af 1942 og 1943 udviklede mange danskere en dualistisk holdning til dansk tilpasningspolitik over for besættelsesmagten. På den ene side ønskede de fleste en fortsat dansk regering og den tilpasningspolitik, som den stod for. På den anden side støttede de også kravet om rene linjer, »norske tilstande« eller kamp gennem sabotage. Funktionelt stod de to holdninger som

³³ Kaj Nielsen 10.6., 14.6., 7.7. 1940.

hinandens modsætninger, men det blev klaret gennem holdningstilpasning i forskellig form, og her var valg af radiostation og fortolkning af budskaber og nyheder en væsentlig faktor.

Dagbogsskriveren Poul Stegman havde fra besættelsens begyndelse stærke antityske og antinazistiske holdninger, og han lyttede regelmæssigt til BBC for at søge opmuntring og bekræftelse af sine holdninger på samme måde som andre dagbogsskrivere med tidlig og regelmæssig aflytning af BBC.³⁴ BBC's danske kommentatorer blev fortrolige meningsfæller, hvis udtalelser blev noteret i dagbogen. Den 12.9.1940 hed det om de tyske opkøb og leverancer i Danmark: »Det er Plyndring under kultiverede Former sagde den danske politiske Iagttager [i BBC] fra London«, og dermed fik Poul Stegman en bekræftelse af sin egen grundholdning. Under kriseperioder for den danske regering som bl.a. tilslutningen til Antikominternpagten i november 1941 og telegramkrisen i oktober 1942 søgte politisk interesserede dagbogsskrivere kommentarer og oplysninger fra BBC for gennem en sammenligning med oplysninger fra dansk radio og danske dagblade at nå frem til en mening om, hvad der faktisk skete. Men også for at hente viden om, hvordan England så på udviklingen i Danmark. Tilsvarende når England var direkte aktør i danske begivenheder, som ved det engelske luftangreb på B&W i København den 27. januar 1943.³⁵

Der foreligger en enkelt undersøgelse fra november 1941 af aflytningen af BBC i Danmark. Undersøgelsen er foretaget af dansk politi, og hensigten med den var antagelig at hente argumenter til en forhandling med tyskerne, hvis de skulle kræve inddragelse af radiomodtagerne i Danmark, som det var sket i bl.a. Norge. Mange lyttere ville på dette tidspunkt antagelig svare med forsigtighed på spørgsmål om deres radiolytning, så undersøgelsens gyldighed er tvivlsom. I alt angav 75 ud af 90 adspurgte, at de lyttede til engelsk radio, og af dem angav 54, at de lyttede for at høre sagen »fra den anden side«, men at de ikke troede mere på den engelske radio end den danske radio. Kun fire af de adspurgte angav, at de stolede mere på den engelske radio end den danske.³⁶ En endnu mere kritisk vurdering af befolkningens holdning til BBC-udsendelserne blev bragt i en rapport af Radioavisens chefredaktør Niels Grunnet i marts 1942 til Radioavisens bestyrelse. Grunnet angav fra en rejse i provinsen på grundlag af udsagn fra sit hotel i Vejle, at »folk var ved at blive trætte af Udsendelserne paa dansk fra London

34 Johanne Rambusch, Marie Prytz, Valdemar Anthon. Politisk dækkede de RV, Konservative, Socialdemokratiet.

35 Palle Roslyng-Jensen (2007), 163 ff., 203 ff., 218 ff.

36 Statsadvokaten for særlige anliggender, UM 84 O4n.

og ærgerlig over den megen og "ofte dumme Propaganda"« Gyldigheden af dette udsagn afhænger helt af, hvem Grunnet har talt med i Vejle.³⁷ Dagbogsmaterialet tyder til gengæld på, at der gradvis i løbet af 1942 og 1943 blev flere danske lyttere, der så BBC som ikke alene den mest opmuntrende og holdningsbekræftende station, men også som den mest pålidelige station, hvad angår krigsnyheder. Fra 1942 var der hos et flertal af danskerne en forvisning om, at krigen nok ville trække ud, men stadig flere mente, at det ville ende med allieret sejr, og det forøgede tilliden til BBC's danske udsendelser.

Der var jævnligt systematiske tyske forsøg på at spolere aflytning af BBC gennem støjsendere, men virkningen var antagelig beskednen. For det første blev støjsenderne kun opstillet i de større byer, og de havde en begrænset radius, for det andet kunne meget af udsendelserne høres alligevel gennem den massive susen og hysten i æteren, og det skærpede nærmest interessen og fik lytterne til at gå ud fra, at tyskerne havde noget at skjule. Valdemar Anthon noterede i februar 1942: »De tyske Meddelelser i Radioen ærgrer mig mere end deres metodiske Forstyrrelser af vor Aflytten af danske Radioudsendelser fra London. Det er et Tegn paa at de Herrer føler sig ilde tilpas ved, at Sandheden om deres Modgang i Rusland kommer frem«. Efterhånden fik mange danske hjem opstillet en ramme-antenne, og den hjalp faktisk på de tyske støjsendere.³⁸

Det er vanskeligt at vurdere, hvor mange der faktisk lyttede til henholdsvis Radioavisen og Statsradiofoniens udsendelser, efterhånden som besættelsesvilkårene blev hverdag, krigstrætheden udbredt, og der fortsat var få dramatiske begivenheder, men der er næppe tvivl om, at Radioavisen var hårdere ramt end Statsradiofonien, eftersom der for de fleste ikke var alternativer til de danske udsendelser over Statsradiofonien. Der er i dagbøgerne et væsentligt antal nedskrifter om aflytning af radiohørspil, Weekendhytten, Familien Hansen, musikudsendelser m.m. I en af de allerførste Gallup-undersøgelser i Danmark fra sommeren 1943 blev aflytningen af dansk radio undersøgt. I alt angav 35 % af de adspurgte, at de straks åbnede for radioen, når de kom hjem. Af de forskellige udsendelsestyper havde hørspil de højeste lyttertal (82 %), derefter kom underholdningsudsendelser som Weekendhytten (76 %),

37 Rapport af N. Grunnet, 8.3.1942, Materiale til Radioavisens historie, 1940-1951, RA.

38 V. Anthon, febr. 1942; Vedr. støjsendere: Brev fra Funkeinsatztrupp 23 til Befehlshaber Dänemark 14.12.1942 angav støjsending på BBC i København fra april 1941 til juni 1942, ingen støjsender fra juni 1942, fornyet støjsending fra 25.11.1942, men ikke konstant. AA, Washingtondok. pk. 453 samt Danica 465 (Moskva).

lettere musik (60-73 %) og radiogudstjenesten (41 %).³⁹ Radioavisens lyttertal blev ikke undersøgt, men alene servicestof som meddelelser om rationering, vejret, trafik osv. sikrede en del lyttere. Niels Grunnet angav i den ovenfor nævnte rapport fra marts 1942, at der på hotellet i Vejle blev protesteret, hvis en af gæsterne tændte for radioapparatet for at høre Pressens Radioavis, men protesterne var dog aftaget noget i den sidste tid ifølge Grunnets kilder. Selvom Grunnet næppe havde motivation til at overdrive den folkelig skepsis over for sit eget produkt, så er hans kildegrundlag for tyndt til, at rapporten kan tillægges nogen væsentlig betydning.⁴⁰

En anden samtidig Gallup-undersøgelse dækkede danskernes aflytning af svensk radio. Af de adspurgte angav 29 %, at de lyttede til svensk radio dagligt, 39 % nu og da, 11 % sjældent og 22 % aldrig. Samtidig angav 56 %, at de forstod det svenske sprog i radioen, mens 47 % svarede nej. Forklaringen på, at også folk, der ikke mente at forstå svensk, lyttede til svensk radio, er musikudsendelserne. Undersøgelsen viser, at lyttertallet til svensk radio var højest i København (50 %) og lavest i landdistrikterne (15 %). Dagbogsmaterialet peger entydigt på, at BBC's danske udsendelser var mere aflyttede end de svenske nyhedsudsendelser.⁴¹

I flere familier indgik radiolytningen efterhånden i et relativt fast mønster, hvor den danske radio og BBC's udsendelser på dansk begge blev aflyttet jævnlige og ofte direkte i forlængelse af hinanden. De meget ivrige lyttere tog også den svenske nyhedsudsendelse med. Bevidste lyttere kunne gennem denne sammenlignende aflytning udvikle en kritisk og personlig holdning til nyheder om krig og politik. Under telegramkrisen i oktober 1942, hvor forventningen var, at tyskerne ville indføre »norske tilstande« i Danmark, og hvor der kun blev givet sporadisk besked om krisens udvikling i danske medier, noterede en dagbogsskriver: »Ministeriet [den danske regering] hævdede [i en erklæring bragt i Radioavisen], at der ikke var noget Krav fra tysk Side [om systemskifte/regeringsændring]. Det passer jo ikke med den svenske Radio og London-radio der taler om et tysk Ultimatum ... man er alligevel tilbøjelig til at tro det værste og mener, at Ministeriet maa være galt underrettet.« Johanne Rambusch noterede tilsvarende den 29. oktober 1942: »Jeg er saa uvidende i denne Tid, har kun de tyske

39 Berlingske Tidende, Gallup 15.8., 6.9.1943.

40 Rapport af N. Grunnet, 8.3.1942, Materiale til Radioavisens historie, 1940-1951, RA.

41 Berlingske Tidende, Gallup 14.7.1943, Lytter De til svensk radio?; Udsagn fra Bornholm angiver, at her var svensk radio særlig udbredt.

Avisreferater [i danske dagblade og i Radioavisen], og dem vil man jo helst kunne sammenligne med de engelske BBC-Efterretninger«. ⁴²

At der blev anlagt en komparativ og forhandlende indstilling til engelsk og dansk radio og evt. også til svensk radio, om end ud fra en national grundholdning, er i god overensstemmelse med dagbogsudsagn, der dækker perioden inden regeringens fald den 29. august 1943, og inden forventningen om et snarligt tysk sammenbrud slog massivt igennem fra sommeren 1943.

Lytterne og de sekundære stationer

At medie- og lyttervaner efter en periode med opbrud gror fast igen i en ny form, er velkendt fra lytterundersøgelser om medievaner. ⁴³ Her dækker det på nyhedsområdet, at Radioavisens monopol blev ændret til en udbredt aflytning af BBC's udsendelser på dansk, suppleret med svensk radio foruden en fortsat brug af Pressens Radioavis. Det betød også, at andre mulige kanaler havde en klar tærskel, som skulle overskrides, før de vandt accept og indgik i det nye komparative lyttemønster.

Fra engelsk side etablerede PWE såkaldte »sorte« sendere som led i propagandakrigsførelsen. De »sorte« radioudsendelser skulle skabe indtryk af en hemmelig sender, der var organiseret af modstandskredse i et besat land eller i Tyskland, og som sendte illegalt fra en sender placeret i det pågældende land. Udsendelserne på tysk havde første prioritet, men efterhånden kom der udsendelser til også det øvrige besatte Europa. De første »sorte« udsendelser på dansk kom i februar 1941 fra en sender med navnet »Radio Danmark«, fra juli 1942 skiftede senderen navn til »Den danske frihedssender«. Der anvendtes et skarpt ordvalg, direkte personangreb, og PWE tog det mindre tungt med, om meddelelserne var helt korrekte i modsætning til BBC's udsendelser, der i det mindste havde en intention om, at nyhederne skulle være korrekte, især hvis de kunne kontrolleres. De første engelske opfordringer til sabotage i Danmark blev fremsat i »Radio Danmark« i januar 1942, mens BBC først fulgte efter ca. et år senere. ⁴⁴ I første omgang vakte de nye radioudsendelser opmærksomhed, og flere tog for gode varer, at de kom fra en illegal sender i Danmark. Erik Martensen, gymnasieelev

⁴² Valdemar Anthon 31.10., 14.11.1942; Johanne Rambusch 29.10.1942; J. Waagepetersen 9.10.1942. Udpræget eksempel på fast daglig aflytning af dansk og svensk radio samt BBC: Karen Lindhardt sept. 1943.

⁴³ Sian Nicholas (1999), 66-69.

⁴⁴ David Garnett (2002), 187.

i Odense skrev den 2. marts 1941: »I dag hørte jeg den hemmelige Sender for første gang kl. 6½. Scavenius fik vel nok.« Efter at nyhedens interesse havde lagt sig, blev senderen kun nævnt sporadisk i dagbøgerne, og flere grove unøjagtigheder betød, at lyttertallet faldt yderligere. I januar 1942 meddelte »Radio Danmark« således, at Scavenius og Gunnar Larsen havde accepteret tyske krav om jødelovgivning i Danmark. Meddelelsen blev gentaget i BBC, men i dette tilfælde blev dementier i Radioavisen troet i den danske befolkning.⁴⁵ Hans Fr. Dahl angiver i sin bog om norsk radio under krigen, at PWE's sorte sender til Norge var populær i den brede norske befolkning, men for grovkornet for de kræsne lyttere. I Danmark ser det ud til, at BBC var dominerende i alle samfundsgrupper. Den mest oplagte forklaring på forskellen er de mere barske besættelsesvilkår i Norge og en norsk radio, der blev set som alene et organ for den tyske besættelsesmagt og dennes støtter i partiet Nasjonal Samling.⁴⁶

Der blev fra 1942 sendt amerikansk radio på dansk fra Island, primært beregnet til Grønland og danske søfolk. Kun meget gode radiomodtagere i Danmark kunne tage de amerikanske kortbølgeudsendelser. I 1944 blev de amerikanske udsendelser også transmitteret fra England og var nu et egentligt alternativ til BBC, der dog for danske lyttere fortsat var den altdominerende allierede radiostation. Tilsvarende blev der sendt radio på dansk to gange om ugen fra Moskva. Udsendelserne fungerede som en livline til danske kommunister, og en del af nyheds- og kommentarstoffet heri indgik i DKP's illegale presse, især i bladet *Nyt fra Sovjetunionen*.⁴⁷

Også fra Tyskland blev der sendt radio på dansk. Der er bevaret et skriftligt materiale om udsendelserne, bl.a. med overvejelser hos de ansvarlige om, hvordan man nåede ud til et større dansk publikum end de relativt fåtallige danske nazister, der var deres kernepublikum. Besættelsens vilkår betød, at det var et projekt uden nogen chance for at kunne lykkes. Hvis danskere med en typisk national indstilling mere tilfældigt lyttede til Radio Bremen, var det for at søge bevidst næring af deres afstandstagen til tysk radiopropaganda, dvs. en udpræget oppositionel tolkning. Fra den 1. til og med den 4. maj 1945 udsendte fratrådte medarbejdere fra Radioavisen illegale nyhedsudsendelser fra en sender i København og med en stærk patriotisk og modstandsorienteret holdning. Ingen af dagbogsskriverne bemærkede disse udsendelser.⁴⁸

45 Palle Roslyng-Jensen (2007), 185, 187.

46 Hans Fr. Dahl (1978), 210 ff.

47 Esben Tøgeby (2007), 25 ff.

48 Rapporter »betr.: Aktivierung der deutschen Rundfunksendungen in dänischer Sprache«, 1942-43, Danica nr. 465; Ernst Christiansen og Peder Nørgaard (1945), 207.

Rækken af forskellige udenlandske og danske stationer med krigsnyheder betød, at radioens evne til at hente den store krig ind i dagligstuen nu kunne etableres med brug af mange stationer som i tiden inden besættelsen. Tømrerlærling Frede Kofod i Rønne noterede den 7. maj 1944: »kl. 6 [kl. 18] stod jeg og rodede med Radioen, pludselig fandt vi en dansk Station i Moskva«, og den 6. august 1944: »Vi hørte den amerikanske Radio i Europa«. Den tilfældige aflytning af disse stationer skal ses som et udtryk for en fascination af en kontakt til den store verden uden for det isolerede Danmark.

Dominant præget lytning og den nationalt-patriotiske grundholdning

Besættelsesårenes stærke nationale holdninger og markeringer slog på mange områder igennem i Statsradiofoniens programmer og i radioreceptionen.⁴⁹ Hvis man ikke selv kunne være med på gaden ved Kongens fødselsdag og andre nationale mærkedage, blev der lukket op for radioen, og det var en så god erstatning, at flere dagbogsskriverne havde positive kommentarer. En dagbogsskriver noterede den 26. september 1940 ved Kongens fødselsdag: »Vi 3 havde en festlig Aften ved Radioen«, og en anden kommenterede Kongens tale i radioen: »Vi hørte Radio, det var meget højtideligt«. ⁵⁰ I besættelsens sidste fase var det ikke til Statsradiofonien, men til BBC, at der blev lyttet med andagt og en patriotisk holdning, når der var udsendelser med en national vinkling. Nyuddannet civilingeniør Poul Fr. Jensen var med sine forældre og søskende på pensionatsferie i Tisvildeleje, og han noterede den 11.7.1943: »BBC's danske Udsendelser høres med stor andagt i Pensionatet. Den kommer kl. 18.15 lige ved Spisetid.« Og ikke et ord om Pressens Radioavis. På selve dagen for de allieredes invasion i Normandiet, den 6. juni 1944, skrev frisørmester Aage Danielsen fra Skanderborg: »Invasjonen er paabegyndt Torsdag Morgen kl. 5½. Og den er lykkedes. Kampen for Europas Frihed er i fuld gang. Jeg hører den

I en undersøgelse af de tyske propagandaudsendelser til UK med blandt andre den velkendte Lord Haw-Haw som speaker, konkluderes det, at udsendelserne aflyttes af en betydelig gruppe, i flere tilfælde 10-20 % af det samlede lyttortal. Det ses som udtryk for nysgerrighed, hos andre en kontrol af BBC eller en oppositionel tolkning, hvor lytteren afstandtagen befestes gennem lytning (Doherty (2000), 87 ff). At være krigsførende kunne således give en mere rummelig national horisont end at være besat.

49 Det nationale indhold var ikke kun for de voksne, men blev udstrakt også til børnene: »Paa Kongens Fødselsdag, større historiske Mindedage ... vil man i Aar arrangere en række Radio-fester for Piger og Drengene« (Radiorådet. Programoversigt 7.7.1943).

50 Bibby Stockfleth 26.9.1940; tilsvarende Edle Beyer 26.9.1940; Louise Frederiksen 31.12.1942.

engelske Radio der udsender hvert tredje Minut paa alle de Sprog af de besatte Lande og General Eisenhower taler! Kongen af Norge taler til det norske Folk. General Eisenhowers tale har vi nu paa dansk. Det er et historisk øjeblik, her i min Forretning er flere Mennesker samlet som stille og andægtigt hører den danske Stemme fra London«. ⁵¹

I BBC's danske udsendelser havde de velkendte kommentatorer og speakere høj status hos lytterne: Christmas Møller, Rodney Gallop (med epithetet »a good friend of Denmark«), Sven Tillge-Rasmussen, Terkel M. Terkelsen, Emil Blytgen-Petersen, Sten Gudme m.fl. De optrådte med navns nævnelse i udsendelserne og fik plads til længere personlige kommentarer og vurderinger. De tog således over, hvor Nicolai Blædel slap i 1940. Dagbogsskriver Valdemar Anthon noterede deres synspunkter, som kom de fra gode venner, og han havde små referater i dagbogen, når han fandt deres synspunkter særligt gode. Den 9. november 1943: »Samtidig med at den danske Speaker i London i gaar Aftes fornøjer sine Lyttere med Oplæsning af forskellige Udtalelser af Hitler fra hvert af Aarene 1939 til 1942 ... holdt han selv i München en vel opbygget Tale for sine trofaste Tilhængere«. Sidste del af sætningen var Anthons ironiske udlægning. ⁵²

I den engelsk-amerikanske radiohistorie fra 2. verdenskrig indgår krigsreportagen på en fremtrædende plads. Mest kendt er Ed Murrows dramatiserende beretninger til det amerikanske CBS fra de tyske bombardementer af London i efteråret 1940 med beskrivelsen af faldende bomber præget af et malerisk billedsprog om den engelske civilbefolkningens heroisme og patriotisme. Disse reportager er blevet tillagt betydning for ændringen i den amerikanske opinion og for, at den amerikanske isolationisme blev undergravet. Der er ikke krigsreportager, der kan sammenlignes hermed i den danske radiohistorie under besættelsen, men i besættelsens sidste fase blev der indtalt og optaget beretninger om sabotage og direkte angreb på HIPO-folk, og over Sverige blev lakpladen med optagelserne sendt til England og udsendt over BBC. Det kunne fungere som et klart vidnesbyrd om, at Danmark var et accepteret led i de allieredes lejr, og udsendelserne blev dermed et led i udbygningen af befolkningens stadig mere faste nationalt-patriotiske grundholdning. Neutralitet i stormagtskrigen var på vej ud, om end først endeligt i løbet af 1944. ⁵³

51 Poul Fr. Jensen 11.7.1943; Aage Danielsen 6.6.1944; tilsvarende Frede Kofod 6.6.1944 og Hjalmar Gammelgaard 6.6.1944: »Hele Dagen gik med Radiolytning«.

52 Valdemar Anthon 9.11.1943, samme 23.10.1944: »Den daglige dosis Glæde, vi faar gennem London-Radio«.

53 Esben Kjeldbæk (1997), 417, 423.

Den sorte engelske sender til Danmark forsøgte sig med konstruerede dramatiske beretninger fra den danske frihedskamp. Den 8. november 1944 bragtes således et angiveligt interview med en sabotør »i et af Frihedsraadets Lokaler et sted i Danmark veludstyret med Sabotagemateriale«, hvad der selvfølgelig ikke fandtes noget sted i landet.⁵⁴ Intet tyder på, at det fik flere til at lytte til stationen, selv om BBC ikke havde tilsvarende dramatiserende stof. Egentlige krigsscener måtte danskerne til de tyske ugerevyer og tyske såkaldte dokumentarfilm om krigen for at se eller høre. Mange undlod i den sene fase af krigen at se dem af nationale grunde eller søgte at forstyrre dem med buh-råb og skramlen i biograferne.⁵⁵

Den 29. august 1943 blev dansk radio lukket ned i lidt over et døgn, og den nærmest automatiske lytterreaktion var at dreje frem til Sverige og BBC på dansk. Når det gjaldt aktuelle nyheder fra Danmark, var den svenske radio bedre orienteret end BBC, hvis nyheder om Danmark kom over Sverige og med en længere frist, og generelt blev svensk radio fra nu af mindre neutralistisk og havde flere danske nyheder. Det bemærkede bl.a. Valdemar Anthon i sin dagbog i december 1943: »Det er ganske forbløffende saa hurtigt efter Begivenhederne her i Landet den svenske Radio kan bringe Meddelelser derom, Begivenheder der for det meste skjules for os selv ... Sabotage af Riffelsyndikatet.« Fra nu af og stort set krigen ud kom der en strøm af mestendels opmuntrende nyheder fra de store fronter, der pegede mod en snarlig afslutning af krigen. Samtidig nærmede fronterne sig Danmark. Valdemar Anthon skrev i september 1944, hvor de vestallierede i Frankrig og den røde hær på Østfronten rykkede hurtigt frem: »Begivenhedernes hastige Gang fik mig dog til ogsaa i Foredragene at lytte energisk, jeg blev endda saa ivrig, at jeg ikke kunne nøjes med Aftenudsendelserne, men foranledigede vore Pladser ved Frokostbordet flyttet hen i nærheden af Radioapparatet, saa at jeg ogsaa kl. 12.15 kunne høre de glædelige Nyheder om den russiske "Damptrølle"«.

Alt tyder på, at lyttertallene til dansk radio og især Radioavisen faldt markant efter den 29. august 1943, og i dagbøgerne indgik nu en klar oppositionel tolkning af de tysk kontrollerede radioudsendelser. Et motiv til aflytning kunne være bevidst at søge næring til ideologisk og politisk afstandtagen, f.eks. når taler af Hitler, Goebbels, Göring og Ribbentrop blev sendt i dansk radio. Der blev lyttet med for at få næret sin afsky, som når dagbogsskriver Waagepetersen noterede: »Jeg kunne

54 Den danske Frihedssender 8.11.1944, Radioaflytning. UM 112.

55 Palle Roslyng-Jensen (2007), 132, 148; Roel Van de Winkel (2004).

næsten ikke bære at høre Hitlers Tale, men holde mig fra det kunne jeg heller ikke«, og tilsvarende Valdemar Anthon den 15. september 1944: »Jeg havde ogsaa sat mig for kun at lytte meget lidt til Radioens Propaganda for at undgaa den Ophidselse, de Ærgrelser og dertil den intellektuelle Forargelse Nazismens perfide og naivt taabelige Ordskvalder altid volder mig ... men jeg overholdt det ikke.« Der kunne også lyttes for med et kritisk udgangspunkt at høre, hvad nu den tyskkontrollerede version var af en given nyhed, således Poul Stegman den 9. september 1943: »I gaar kom endelig det længe ventede Budskab om Italiens Kapitulation. Vi hørte det i Radioudsendelsen fra London i gaar aftes. Vor egen af tyskerne dirigerede Radiotjeneste var naturligvis tavs om dette ubehagelige Emne«. Pressens Radioavis blev fra den 19. september 1944 overtaget af SS-medarbejdere, da den hidtidige redaktion under ledelse af chefredaktør Grunnet nedlagde arbejdet og tog til Sverige. I nyhedsstoffet optrådte fra nu af det særlige SS-nyhedsbureau »Kurt Eggers« med vildledende eller falske telegrammer. I dagbogsmaterialet er der også et eksempel på en radiolytter, der til det sidste holdt sig til dansk radio, men til gengæld skar ned på aflytningen.⁵⁶

Efter aftale med svensk »Radiotjänst« sendte Grunnet og hans danske medarbejdere fra oktober 1944 nyheder på dansk. Med brug af Radioavisens sædvanlige speakere og tilgang til nyhederne fik den hurtigt en betydelig lytterkreds i Danmark. Dagbogsskriver Elise Jensen noterede den 11. november 1944, at »i Aften har vi hørt vores egen danske Speaker. Han taler hver Mandag, Onsdag og Fredag over Sveriges Radio.« Det var trygt, og for nogle var det det bedste udtryk for neutralitet, troværdighed og national tolkning på linje med indstillingen før besættelsen eller i de første besættelsesår. Modstandsbevægelsen var nervøs for, at den nye danske sender ville fjerne lyttere fra BBC, der havde en mere aktivistisk og modstandsorienteret holdning end Grunnets nyheder fra Sverige. De såkaldt gamle politikere, dvs. lederne af de store politiske partier, så nyhederne på dansk fra Sverige som særlig forbundet med dem og i mindre grad som et talerør for Frihedsrådet. Grunnet og hans medarbejdere blev derfor i det danske journalistmiljø i Sverige betragtet med skepsis og en vis modstand.⁵⁷

Dagbøgerne viser, at det i besættelsens allersidste måneder blev almindeligt at lytte både til BBC og nu også til de danske nyheder fra Sverige, men til gengæld gled den svenske radioavis ud, og også den

⁵⁶ J. Waagepetersen 22.6.1941; Valdemar Anthon 15.9.1944; Poul Stegman 9.9.1943; Kaj Nielsen 30.9.1942; Jens Agerbo Bojesen, Vinderup, lyttede stort set kun til dansk radio.

⁵⁷ Brev fra N. Grunnet til P. Tabor, 15.12.1944, Peder Tabor's Arkiv pk.1.

tyskkontrollerede danske radioavis blev som regel udeladt. I en dagbog angives, at der under det engelske flyangreb på Shellhuset i marts 1945 blev lyttet konstant til BBC og til nyheder på dansk fra Sverige, men på et tidspunkt blev der drejet videre til Radioavisen for at høre den tyske version af, hvad der var sket i København, dvs. en klar oppositionel tolkning. Dagbogsskriveren undskyldte over for sig selv, at han lyttede til danske nyheder fra Danmark: »Dansk Radio meddelte – jeg synes jeg maatte bruge noget af den sparsomme Strøm paa at høre hvad de meddelte – adskillige Bygninger ramt«. ⁵⁸ Forudsætningen for, at BBC kunne holde sit høje lyttortal på dette tidspunkt, var, at de danske nyheder var fyldige og blev leveret hurtigt, og det skete i kraft af Dansk Pressetjeneste og telegrammer fra Stockholm til London. Den 19. september 1944, hvor dansk politi blev taget af besættelsesmagten, var det i BBC, at de helt aktuelle nyheder blev hentet: »Af Radioen fra London fik vi at vide, at der var blevet leveret et veritabelt Slag inde paa Amalienborg Plads ...«. ⁵⁹

Der var i hele perioden og også i den sidste periode et stort antal udsendelser i dansk radio, der intet havde med krigen og besættelsen at gøre, og som var fortsat helt i traditionen fra før den 9. april 1940. Det skabte oaser af normalitet i de perioder, hvor krigsnyhederne var tættest. Den 18-årige tømmerlærling fra Rønne, Frede Kofod, skrev dagligt notater om sin radiolytning. Han hørte mest radioavis fra Sverige, først på svensk og fra oktober 1944 også nyhederne på dansk fra Sverige. Derudover hørte han radiogudstjeneste, og andre faste ugentlige programpunkter i hans radiolytning var det brede underholdningsprogram »Familien Hansen« og Jens Fr. Lawaetz' »Ugerevy for piger og drenge«. Til gengæld blev der ikke åbnet for foredrag eller f.eks. de tyskorienterede kommentarer af Krenchel og Axel Høyer. Radiolytning forgik i familiens stue sammen med forældre, familiemedlemmer eller bekendte. Frede Kofod hørte kun sjældent BBC, men i den sidste fase gav den svenske radio også god besked om de allierede og deres krigsførelse, således hørte han Eisenhowers tale på invasionsdagen den 6. juni 1944 over svensk radio. ⁶⁰ Besættelsesperioden var således det første reelle brud på det statslige radiomonopol, hvor hver enkelt lytter sammensatte sin radioaflytning ud fra grundholdninger, interesser og de tekniske muligheder. Det fremgår tydeligt, at Radiorådet efter

⁵⁸ Bertrand Olsen, 21.3.1945.

⁵⁹ Valdemar Anthon 19.9.1944; Palle Roslyng-Jensen (2007), 296, 300.

⁶⁰ Frede Kofod 25.7. 27.8. 1943; Radiorådets møder handlede stort set udelukkende om de ikke krigs- og besættelsesorienterede udsendelsestyper, Radiorådet 1941-43.

befrielsen måtte lempe på institutionens paternalistiske holdning til lytternes interesser og præferencer og øge mængden af underholdning og musik.⁶¹ Besættelsestidens folkelige oprør havde også slået igennem på dette felt.

De sidste måneder af krigen i Europa og besættelsen og især de allersidste dage i begyndelsen af maj 1945 betød en stærk forøgelse i radiolytningen, forudsat at lytterne havde tilstrækkeligt med elektricitet til at holde modtageren åben. Forventningen om det snarlige tyske sammenbrud og Danmarks befrielse var det afgørende incitament. J. Waagepetersen fra Rønne var i marts 1945 til middag hos den lokale overlæge og skrev om aftenens forløb: »Kl. 22 blev der lukket op for den svenske Radio, vi vidste saa omtrent at Montgomery havde begyndt en Rhinovergang og fik nu yderligere Bekræftelse og en del Detaljer. Den meget interesserede Overlæge fik et Atlas frem, hvor man dog ikke kunne se noget, men man maatte tysse paa de snakkelystne Damer for at faa dem til at høre efter«. Endnu tættere på befrielsen var det efter alt at dømme ikke nødvendigt at tysse på de snakkelystne damer, når der var krigsnyheder i radioen. I dagbøger og beretninger er der skrevet om aflytning af alle mulige stationer, også sekundære som den tyske fra München, den engelske sorte sender til Tyskland, »Atlantic Sender West« og BBC på andre sprog end dansk. Det er tydeligt, at der blev drejet rundt fra station til station i håb om at høre et afgørende budskab. Hovedstationen for de fleste var dog fortsat BBC på dansk, og derfor var der mange danskere, der faktisk i øjeblikket hørte det berømte befrielsesbudskab, der blev sendt den 4. maj kl. 20.30.⁶²

Konklusion

Udviklingen af besættelsestidens nationale diskurs var i den første besættelsesperiode ifølge Thorkild Borup Jensen præget af etableringen af en national samhørigheds- og enhedsforestilling. På trods af den tyske kontrol kunne Statsradiofoniens udsendelser medvirke til at opfylde det opståede behov bl.a. gennem foredrag og reportager fra de mange nationale møder. Til gengæld blev krigsnyhederne i dansk radio mødt med mistillid, og periodens behov for national opmuntring måtte hentes i især BBC's danske udsendelser. Relativt tidligt mødte

61 Radiorådets møder 9.5., 8.6.1945. Det hjalp utvivlsomt, at der »fra allieret side« var blevet stillet 1500 grammofonplader med engelsk og amerikansk musik til rådighed for dansk radio.

62 Palle Roslyng-Jensen (2007), 312 f.

lytterne nyhedsprogrammerne fra Danmark, Sverige og England med en forhandlende indstilling. Kontrollen med radioen betød høj interesse, selektion og komparation af budskaber. Receptionen og tolkningen afhang af lytternes forhåndsindstilling, af graden af både frygt og fascination og af deres behov for bekræftelse og oplysning. Den komparative tolkning var ofte ikke meget forskellig fra receptionen af den neutralistiske nyhedsformidling i Radioavisen og i aviserne inden krigen og besættelsen, hvor der også bevidst blev bragt både tyske og ikke-tyske telegrammer, og hvor lyttere og læsere i temmelig vidt omfang måtte skabe mening ud af de divergerende telegrammer, da også radioens nyhedsanalyser og aviserne ledere var præget af forsigtighed. Forskellen mellem receptionen før og under besættelsen var, at det under besættelsen var den enkelte lytter, der på egen hånd etablerede grundlaget for den sammenlignende reception og ikke redaktører og censorer. Gradvis blev mængden af »forståelsesudsendelser« øget i dansk radio, men grundlæggende havde Aksel Dahlerup ret i, at den tvangsindlagte agitation i dansk radio blev til tomme fraser. Lytternes forhåndsindstilling var afgørende for virkningen af radioudsendelserne, og set ud fra dagbøgerne kunne i hvert fald en del lyttere fastslå, i hvilket omfang og på hvilken måde den tyske indflydelse gjorde sig gældende i udsendelserne. Hvor stor en andel er det umuligt at fastslå. Ét usikkerhedsmoment er, at dagbogsskriverne, uanset deres sociale og uddannelsesmæssige forskellighed, repræsenterer de sprogligt og tolkningsmæssigt bedst fungerende lyttere.

Hvor besættelsens første år var domineret af en forhandlende og i nogle tilfælde skeptisk holdning til de aflyttede kanaler, så blev en dominant tolkning af især BBC's danske udsendelser gradvis etableret i løbet af 1943 og 1944. Der blev valgt station ud fra holdning til krigen og besættelsen og national indstilling. Aflytning af danske radionyheder ophørte ofte helt, eller den blev aflyttet oppositionelt, dvs. for at styrke og bekræfte en negativ holdning til den tyske propaganda gennem dansk radio. Et nationalt patriotisk meningsfællesskab blev etableret, hvor det ikke var en tilstræbt neutralitet, der var en afgørende faktor som i tiden inden besættelsen, men en ubetinget tilslutning til de allierede og til dansk modstandsbevægelse. Krigsnyhederne fra BBC suppleret med danske nyheder fra Sverige blev dermed personligt relevante budskaber, der blev modtaget uden et mistænksomhedens filter. I dagbøgernes radioreception indgik ingen afstandtagen til de store politiske partier og til samarbejdspolitikken. Det var et overstået fænomen knyttet til en tidligere og mindre markeret national status. Det

ationale holdningsfællesskab byggede på enkle opfattelser af tilslutning og afstandtagen, og når Bryld og Warring forsigtigt angiver, at den hegemoniske nationale grundfortælling om besættelsestiden blev skabt i befrielsessommeren 1945, »ja måske allerede i besættelsens sidste år«, så kan det på grundlag af radioreceptionen fastslås, at det nationale meningsfællesskab var etableret netop i løbet af det sidste besættelsesår, mens førkrigstidens neutralistiske og den tidlige besættelsestids forhandlende tolkninger hos det store flertal var skubbet til side, når det gjaldt krigen og besættelsen.⁶³

Litteratur

Besættelsestidens Fakta, 1-2 (1945-46), Niels Alkil (red.), København.

Bennett, Jeremy (1966), *British Broadcasting and the Danish Resistance Movement 1940-1945: A Study of the Wartime Broadcasts of the B.B.C. Danish Service*, Cambridge.

Briggs, Asa (1995), *The History of Broadcasting in the United Kingdom*, Oxford.

Bryld, Claus og Anette Warring (1998), *Besættelsestiden som kollektiv erindring. Historie- og traditionsforvaltning af krig og besættelse*, Roskilde.

Carstensen, Svend (1945), *Syv Aar i Søgelyset*, København.

Christiansen, Ernst og Peder Nørgaard (1945), *Hvad skete med Radioen under Krigen*, København.

Christiansen, Ernst (1950), Radioen i krigen og besættelsens tid, i: Ernst Christiansen et al (red.), *Statsradiofonien 1925-1950*, 163-293, København.

Dahl, Fr. (1978), *Dette er London. NRK i krig 1940-46*, Oslo.

Dahlerup, Aksel (1944), *Ved Mikrofonen*, København.

Dansk Mediehistorie, 2 (2001), Klaus Bruhn Jensen (red.), København.

Doherty, M.A. (2000), *Nazi Wireless Propaganda*, Edinburgh.

Entman, Robert M. (1993), Framing: Towards Clarification of a Fractured Paradigm, *Journal of Communication* 43:4.

Findahl, Olle (1994), The News in our Minds: a Research Project, *Nordicom Review*, no. 21, 25-32.

Foss, Erling (1946), *Fra passiv til aktiv Modstand*, København.

63 Stuart Hall (1977), 315-348; Claus Bryld og Anette Warring (1998), 55.

- Frederiksen, L. Bindsløv (1960), *Pressen under besættelsen. Hovedtræk af den danske dagspresses vilkår og virke i perioden 1940-45*, Aarhus.
- Garnett, David (2002), *The Secret History of PWE. The Political Warfare Executive 1939-1945*, London.
- Grunnet, Niels (1946), Dansk Radionyhedstjeneste, i: J. Byskov et al (red.), *Krigens Dagbog. Anden Verdenskrig i Billeder og Tekst*, 1428-1440, Odense.
- Bruhn Jensen, Klaus (2005), The qualitative research process, i: Klaus Bruhn Jensen (red.), *A Handbook of Media and Communication Research. Qualitative and Quantitative Methodologies*, 235-253, London.
- Hall, Stuart (1977), Culture, the Media and the »Ideological Effect«, i: J Curran et al (udg.), *Mass Communication and Society*, London.
- Hall, Stuart (1980), Encoding, Decoding, i: S. Hall, D. Hobson, A. Lowe and P. Willis: *Culture, Media and Language*, 129-138, Birmingham.
- Hoffmann, Björn (2000), *Die Tagespresse und der Rundfunk im Nationalsozialismus und im Italienischen Faschismus im Vergleich*, Fachinformationszentrum, Karlsruhe.
- Höijer, Birgitta og Olle Findahl (1984), *Nyheter, förståelse och minne*, Lund.
- Höijer, Birgitta (1998), *Det hörde vi allihop! Etermedierna och publiken under 1900-talet*, Värnamo.
- Jensen, Thorkild Borup (1992), Besættelsestidens digte og sange som udtryk for national oplevelse og bevidsthed, i: Ole Feldbæk (red.), *Dansk Identitetshistorie* bd. 4, *Danmark og Europa 1940-1990*, 9-390, København.
- Kjeldbæk, Esben (1997), *Sabotageorganisationen BOPA 1942-45*, København.
- Kreth, Rasmus (1998), *Pilestræde under pres. De Berlingske Blade 1933-45*, København.
- Lund, Niels D. (2003), Passer det os? Studiekredsvejledningen som demokratiets informationsgenre, *Arbejderhistorie* nr. 2, 23-49.
- Mackay, Robert (2002), *Half the Battle. Civilian Morale in Britain during the Second World War*, Manchester.
- Nicholas, Sïan (1999), The People's Radio: The BBC and its Audience, 1939-1945, i: Nick Hayes, Jeff Hill (red.): *'Millions Like Us'? British Culture in the Second World War*, 62-92, London.

Poulsen, Ib (2006), *Radiomontagen og dens rødder. Et studie i den danske radiomontage med vægt på dens radiofoniske genreforudsætninger*, Frederiksberg.

Roslyng-Jensen, Palle (2007), *Danskerne og besættelsen. Holdninger og meninger 1939-45*, København.

Roslyng-Jensen, Palle (2010), Medier og mediereception i Danmark under besættelsen, i: Nordisk presse under andre verdenskrigen, *Pressehistorisk tidsskrift* nr. 13, 9-30, Oslo.

Roslyng-Jensen, Palle (u. år), *War observed at a Distance. Media Coverage and Attitudes to War in Denmark 1939-41* (under udgivelse).

Sauerberg, Steen (1975), Lytter- og seerundersøgelser – på vej mod en forskningspolitik for DR, i: Roar Skovmand (red.) (1975), 319-370.

Skovmand, Roar (red.) (1975), *DR 50*, København.

Schmidt, J. Boisen (1965), *F.E. Jensen og Danmarks Radio under Besættelsen*, København.

Schrøder, Kim (2000), i: 'Pionerdagene er forbi!' – Hvor går receptionsforskningen hen, i: *Mediekultur* nr. 31, København.

Stenton, Michael (2000), *Radio London and Resistance in Occupied Europe*, Oxford

Togeby, Esben (2007), *Dansk kendskab til sovjetisk udenrigspolitik 1940-1945 set gennem sovjetisk radiopropaganda*. Utrykt speciale. KU

Winkel, Roel van de (2004), Nazi Newsreels in Europe 1939-1945: The many Faces of UFA's weekly Newsreel, *Historical Journal of Film, Radio and Television*, vol. 24:1.

Dagbøger og øvrige ikke-trykte kilder

Om dagbogsskrivernes placering og baggrund, se Palle Roslyng-Jensen (2007) s. 13-20, 372-275.

Aage Danielsen, Aksel Jensen, Anna Hofmann, Bertrand Olsen, Bibby Stockfleth, Christian Holmboe, Edle Beyer, Frantz Wendt, Frede Kofod, Hjalmar Gammelgaard, Jens Agerbo Bojesen, Johanne Rambusch, Just Thune Waagepetersen, Kaj Nielsen, Karen Lindhardt, Knud Gedde, Louise Frederiksen, Marie Prytz, Poul Fr. Jensen, Poul Stegman, R. Holst Andersen, Roar Skovmand, Valdemar Anthon.

Aktivierung der deutschen Rundfunksendungen in dänischer Sprache, 1942-43, Danica 465 (Moskva), RA.

Berlingske Tidende, Rubrikannoncer 1942.

Berlingske Tidende 3.9.1939, Krigsudbruddet i den europæiske Radio, 14.7. 1943 (Gallup), 15.8.1943 (Gallup), 6.9.1943 (Gallup).

Dansk Pressetjenestes Arkiv, bd. 2, læg 16: Danish Directives 1944-45, RA.

Funkeinsatztrupp 23: 14.12.1942 til BefehlshaberDänemark, AA, Washingtondok. Pk. 453, RA.

J. Christmas Møllers arkiv, pk. 45. Notat af Kay Nissen, Vejle, 23.5.1940, RA.

Listener Reports, BBC, 1941, NA, UK.

Materiale til Radioavisens historie, jubilæum 1940-51, DR, RA.

Peder Tabors arkiv, ABA.

Politiken 3.9.1939, Svend Carstensen: Krigen i radio – og radio i krig.

PWE, Minutes. Denmark, NA, UK.

Radioaflytning, Den danske Frihedssender, UM 112 R6, RA.

Statistisk Aarbog, 1941, 1945.

Statsadvokaten for Særlige Anliggender, UM 84 O4n, RA.

Statsradiofonien. Radiorådet. Mødereferater 1940-45, RA, Mødereferater og bilag, RA.

SUMMARY

The Formation of a Likeminded National Community

The Danish Radio Audience and its

Reception of News about the War, 1939-45

During the Second World War, radio broadcasting was an all-important media for spreading propaganda and shaping public opinion in all countries: the warring parties as well as occupied or neutral nations. In this field as in several others, Denmark was a special case. Even under German occupation, listening to foreign broadcasts was never banned and the occupying force did not confiscate receiver sets. The audience could switch between transmissions in Danish from several countries. From the point of view of Radio Denmark, the state-controlled station, the situation actually represented a breach of its traditional quasi-monopoly.

Only very few reception studies are available, especially as quantitatively based inquiry into listening habits is virtually non-existent for this period. The present study is based on a number of personal diaries, kept by individuals who committed some of their time to discussing the broadcast sources they used for hearing news on the war.

The dominant discourse among listeners ran in a national mood. On the other hand, listeners framed their decoding and interpretation of messages according to the distinct main possibilities described in media theory: dominant, negotiated, or oppositional. Before the German occupation, effective April 9, 1940, listeners generally placed confidence in »The News«, one of Radio Denmark's main programmes, broadcast several times a day. In conformity with the self-perception of the institution, listeners considered the programme neutral and reliable, that is, their decoding of the message was in the dominant mode.

After April 9, Radio Denmark was placed under German control, and more rigorously so as time went on. From the very beginning, information on the war was limited and twisted due to German requests. This however, was easily seen through; consequently, Radio Denmark's news about the war were regarded with suspicion by a vast majority of listeners, whereas other programmes were still able to meet the demand for collective cultural manifestations of national solidarity and unity.

Regardless of the sceptical attitude, listeners still bothered to compare The News from Radio Denmark with the news coverage by Swedish and British broadcasters, and many Danes applied, on this comparative basis, a negotiated interpretation of what they heard on the radio, informed by their own basic attitude towards the war and the belligerents.

In later stages of the war, typically in the course of 1943, an overwhelming majority of listeners began to interpret BBC's broadcasts in Danish in the dominant mode. An initial scepticism regarding the veracity and reliability of the information was superseded by a basic attitude of patriotism, and, accordingly, support for the Allies – and somewhat later even for the Resistance.

Obviously, the same attitudes prevailed in the broadcasts from London, gaining BBC a wider and wider audience among Danes. In turn, the now very much restricted flow of information from Radio Denmark was interpreted in the oppositional mode, as it was perceived to represent the adversary view. At that point, the primary purpose of listening to the radio was to consolidate individual affiliation to the national community of likeminded patriots.